

Instruir linguas naziunalas en diaspora

In professer da dretg public postulescha dapli engaschi

DA GUIU SOBIELA-CAANITZ

■ **1984 ha Jean Rudolf von Salis (1901–1996), vischin da Cuira e Suogli, survegnì il Premi grischun da cultura. L'autur da la «Weltgeschichte der neuesten Zeit» n'aveva mai emblidà sias ragischs reticas e plurilinguas. 1968 ha l'admonì cun eloquenza da tegnair endamen la fatscha italoфона da la Svizra:** «Ins pudess rapportar a noss uffants da quels gronds architects tessinai che han bajegia la mesadad da Roma (...) e relaschè restanzas da lur activitad da construcziun enfin a Moscau e Petersburg. Fotografias da quels famus monuments (...) duessan ornar noss cudeschs istorics e noss mezs d'instrucziun (...). Oz duain ins numnar Stefano Francini, quel um da stadi [tessinai] che sco paucs auters ha dà la tempra a noss giuven stadi federal da 1848; sco schef dal Departament federal da l'intern ha fatg da padrin a la Scuola auta politecnica (...). La Svizra italoфона, pervi da sia relativa paupradad, (...) ha stui perder per emigrasiun ina proporziun considerabla da sia populaziun. Oz (1965) dumbra il chantun Tessin 215 000 olmas, (...) e var 40 000 Tessinai vivan en auters chantuns; da quels che na stattan là betg mo ad interim, vegnan ils blets a perder lur lingua materna aifer ina generaziun. Qua ston ins patratgar ch'il bloc cumpact da la Svizra germanofona fa or il coc e la maioritad dal pajais; perquai èsi tuttafatg irrelevant [per lezza] che varasquantas famiglias alemanas perdian lur linguatg cun viver en l'intschess francofon u italoфон (...). Perencunter correspunda la populaziun italoфона en Svizra a quella d'ina citad taliana media; igl è perquai ordivart critic ch'ina tschintgavla part da ses umans viva a nord da las Alps, nua ch'ella è exposita, bunamain senza protecciun, al squitsch economic e social da ses ambient (...). Ins sto cuntanscher ina defensiun efficacia da la cultura taliana da noss cumpatriots en diaspora, chattond mezs da gidar lez pitschen triep da Tessinai e Grischuns a mantegnair lingua materna e tradiziuns er en in ambient ester (...). Ins sto reconuscher quant impurtant ch'igl è da revalitar la minoritad etnica italoфона aifer la Svizra» (1).

La bilinguitad sco plivalur

Lezza giada parevan las recumandaziuns dal renumà istoricher tuttafatg curiosas ed utopicas. I parevan da metter en dumonda il dretg ed il duair da mintga chantun d'integrar linguisticamain ils uffants immigrads. La campagna per l'iniziativa populara federala da James Schwarzenbach (1911–1994), sbittada 1970 da mo 54% da votantas e votants (63,7% en il chantun Tessin), ha palesà ina ferma ostilitad cunter las populaziuns immigradas da l'Italia; lezzas avevan da vegnir «sco nus» il pli spert pussaivel. Set chantuns aleman e quel da Friburg han tuttina sustegnì l'iniziativa. Ma decennis èn passads. En plis pajais e secturs han ins chapì plaun a plaun ch'ina bilinguitad bain promovida munta ina plivalur. La chapitala da noss chantun triling ha mess ad ir classas tudestgas-rumantschas e tudestgas-talianas. Esser biling u triling n'è betg pli agen e curius, mabain in avantag per la scolaziun ed il mintgadi. Perquai pari adina pli evident da trair a niz premissas linguisticas favuravlas, saja quai tar populaziuns immigradas u tar minoritads linguisticas, per las instruir er en lur linguatg famigliar. Ma i para savens nunpussavai da metter ad ir ina tala instrucziun, e quai pervi d'impediments logistics e finanziaus.

Cuminanzas linguisticas

1996 ha noss dretg public federal da linguas fatg atras ina revoluziun dubla che vegn plaun a plaun a midar nossa optica. Ina revisiun da l'artitgel costituziunal da linguas (lezza giada nr. 116, oz nr. 70) ha l'emprim declerà il rumantsch lingua parzialmain uffiziala, e plinavant introducià

per purschids da las represchentaziuns diplomaticas talianas u d'uniuns talianas (...). Ma tals curs na pussibileschan betg adina da revalitar avunda l'identitad culturala da las minoritads linguisticas indigenas» (p. 96). L'art. 8.2 da la charta resguarda «ils intschesch differents da quels nua ch'ins dovra tradiziunalmain ils linguatgs regiunals u minoritars» e declerà: «Las parts contrahentas s'impegnan a lubir, promover u stgaffir l'instrucziun dal u en il linguatg regiunal u minoritar, sch'il dumber dals umans ch'al dovran giustifitgescha quai» (cità p. 97). Previtoli: «Il cussegl federal ha deplorablmain renunzià a declerar ch'ins duaja applitgar lez paragraf al rumantsch ed al talian (...). Questa renunzia deriva dal fatg che la confederaziun, per regla, na dovra betg sias cumpetenzas da politica exteriura (...) per obligar ils chantuns ad applitgar normas internaziunalas en domenas nua che lez possedan vastas cumpetenzas (...). La confederaziun duess però dar dapli pais als dretgs fundamentals da vischinas e vischins, almain areguard libertads uschè essenzialas sco quella dal linguatg (...). Uschia pudess ins rinforzar la promoziun dal talian [e dal rumantsch, G. S.-C.] en las regiuns germanofonas e francofonas dal pajais» (pp. 97-98).

La libertad fundamentala da lingua

Il art. 18 e 36.4 da la costituziun federala garantesch la libertad da lingua sco dretg fundamental: «Ins sto reconuscher ina violaziun da la libertad da lingua cur che la politica areguard la scola maina directamain u indirectamain ad eliminar la pussaivladad da duvrar e tgirar l'atgna lingua materna. La snegaziun totala e sistematica da l'identitad culturala e linguistica po era manar, en cas determinads, a violar la dignitad d'individuu (...). Il scumond da discriminar ina persuna perquai ch'ella fa part d'ina cuminanza linguistica determinada (...) oblighescha da garantir effectivamain in'instrucziun minimala en l'atgna lingua a mintga scolara e scolari che discorra in linguatg naziunal, e quai er ordaifer l'intschess tradiziunal da quest (...). L'art. 70.3 da la costituziun federala punctuescha il duair da promover la plurilinguitad da la Svizra. Quai munta ch'ins duaja mitigiar il princip da territorialitad cun l'obligaziun da promover la bilinguitad (...). L'instrucziun da talian u per talian na munta il pli savens nagin privel per l'omogenitad linguistica d'intschess nua ch'ins discorra linguas clermain dominantas (...). L'interess public (...) oblighescha la confederaziun ed ils chantuns a promover l'enclèt ed il barat tranter las differents cuminanzas linguisticas che fan ora la Svizra ed a garantir ina protecciun adequata als linguatgs minoritars [svizzers]» (pp. 100–101).

La libertad fundamentala da lingua

Il art. 18 e 36.4 da la costituziun federala garantesch la libertad da lingua sco dretg fundamental: «Ins sto reconuscher ina violaziun da la libertad da lingua cur che la politica areguard la scola maina directamain u indirectamain ad eliminar la pussaivladad da duvrar e tgirar l'atgna lingua materna. La snegaziun totala e sistematica da l'identitad culturala e linguistica po era manar, en cas determinads, a violar la dignitad d'individuu (...). Il scumond da discriminar ina persuna perquai ch'ella fa part d'ina cuminanza linguistica determinada (...) oblighescha da garantir effectivamain in'instrucziun minimala en l'atgna lingua a mintga scolara e scolari che discorra in linguatg naziunal, e quai er ordaifer l'intschess tradiziunal da quest (...). L'art. 70.3 da la costituziun federala punctuescha il duair da promover la plurilinguitad da la Svizra. Quai munta ch'ins duaja mitigiar il princip da territorialitad cun l'obligaziun da promover la bilinguitad (...). L'instrucziun da talian u per talian na munta il pli savens nagin privel per l'omogenitad linguistica d'intschess nua ch'ins discorra linguas clermain dominantas (...). L'interess public (...) oblighescha la confederaziun ed ils chantuns a promover l'enclèt ed il barat tranter las differents cuminanzas linguisticas che fan ora la Svizra ed a garantir ina protecciun adequata als linguatgs minoritars [svizzers]» (pp. 100–101).

Mancanzas da las leschas da scola

L'expertisa da Previtoli descriva manidlamain la realitad vaira cumplitgada da l'instrucziun da linguas en la confederaziun. Ina norma fundamentala è «la permeabladad aifer il sistem svizzer da furmaziun» (art. 61a.1 da la costituziun federala). «Ses art. 62.2 adossa als chantuns la cumpetenzza da reglar il studi da linguatgs. Il quità da coordinar las differents soluziuns chantunals, per render pli permeabla l'instrucziun obligatoria, ha stimulà ils chantuns d'acceptar la cunvegna interchantunala per armonisar lezza instrucziun («HarmoS») (...). Ses art. 4 stipulescha las normas principalas per l'instrucziun da linguas (...): «Ins duai instruir l'emprima lingua estra il pli tard davent dal 5avel onn da scola e la segunda il pli tard davent dal 7avel (...). In da lez du linguatgs duai esser en nazional; sia instrucziun duai cumpigliar ina vart culturala. Il segund duai esser l'englais. Per omdus preves'ins cumpetenzas equivalentas (...). Durant la scola obligatoria duain ins porscher in'offerta adequata per instruir in terz linguatg nazional» (...). En mintga cas resta l'instrucziun da talian sclausa da la scolaziun obligatoria normala (...). Quai impede-scha u renda ordivart grev per scolaras e scolars che provegnan da tals chantuns da s'adattar al sistem da scola tessinai u grischun (...). L'art. 4.2 da la cunvegna «HarmoS» stipulescha clermain il duair per ils chantuns da porscher l'instrucziun facultativa d'in terz linguatg naziunal. Quai precischa l'impurtanza speziala che la Svizra conceda a la plurilinguitad ed obliga er ils chantuns da promover l'enclèt ed ils barats tranter las differents realitads culturalas dal pajais, tenor l'art. 70.3 da la costituziun federala (...). Ins duai plinavant revalitar l'instrucziun facultativa da talian aifer il program da scola. En quest senn duain ins promover activamain lezza instrucziun en la scola e tar ils geniturs e la plazzar en in urari e lieu adequat (...). Da matg 2006 han ins rinforzà la funziun da la confederaziun cun ina cumpetenzza subsidiara (...) per fixar normas da coordinaziun areguard l'instrucziun obligatoria (...). Tenor l'art. 62.4 da la costituziun federala duai la confederaziun sa segirar ch'ils chantuns adempleschian lur obligaziuns costituziunalas; sche quai è oportun, duai ella intervegnir, faschend endamen ils duairs dals chantuns e prendend eventualmain las mesiras subsidiaras adattadas» (p. 106–109).

Ils gimnasis

Areguard l'instrucziun suenter la scola obligatoria distingua Previtoli clermain tranter il gimnasi, cun ina «cumpetenzza cunzunt chantunala» (p. 109), e «la scolaziun professiunala che l'art. 63 da la costituziun federala assegna a la cumpetenzza federala» (p. 111). Areguard la popularitad dal talian en ils gimnasis svizzers ha l'italianist Mathias Piconi, magister a quel d'Aschera, manà ina retschertga che ha survegnì 40 respostas: «En tschers chantuns (FR, BS, JU) vegn il talian pli popular malgrà la concorrenza pli aspra. Per questa lingua vegni perencunter pli grev da sa far valair a BE pervi da problems d'organisaziun (...). Chantuns sco SZ, ZG e schizunt UR spretschan il talian (...). Quest perencunter vegn promovì grazia ad ina politica inschignusa da linguas (AR), a la realisaziun da curs er en classas pitschnas (per exempel AG) ed a la cumbinaziun da roms (SO)» (3). Solutum obliga numnadamain da tscherner talian u latin sco rom fundamental sch'ins prenda englais sco opziun speziala. Essenzial per ils gimnasis svizzers è però il Reglament davart la reconuschiensa da las maturas (RRM): «Ses art. 9.2 stipulescha che l'instrucziun d'in segund linguatg naziunal fa part dals roms fundamentals da la matura, plinavant era l'instrucziun d'in terz linguatg che dastga esser en nazional, in antic u l'englais. L'art. 9.7 punctuescha: «Areguard il rom fundamental da segunda lingua naziunala duain ins porscher ina tscherna tranter almain dus linguatgs (...). Quai obliga en pratica ils chantuns da porscher er instrucziun da talian. Ins n'astga betg guntgir lez duair cun motivaziuns colliadas cun ils custs u cun eventuels problems d'organisaziun (...). L'art. 12 davart l'instrucziun d'in terz linguatg nazional prescriba al chantun, sper las pussaivladads prevesidas per ils linguatgs naziunals areguard ils roms fundamentals e l'opziun speziala, da porscher in'instrucziun facultativa d'in terz linguatg naziunal e da promover cun mezs adequats l'encunuschiensa e l'enclèt da las particularitads regiunals e culturalas dal pajais.» Quai vala cunzunt u sulettamain per il talian (...). Ils chantuns èn pia obligads da reservar in spazi adequat a l'instrucziun facultativa da talian per quels gimnasiasts che han decis da na tscherner lez linguatg sco rom fundamental». L'autur punctuescha lura la pussaivladad per gimnasiasts d'ir avant dretgira «tar violaziuns da las normas surmenziadas» (p. 110).

Duas minoritads adualas

Previtoli crititgescha er il reglament da la matura professiunala: «El na prevesa betg expressivamain il duair da porscher in'instrucziun minimala dal terz linguatg naziunal, (...) schebain che la matura professiunala lubescha sut cundiziuns determinadas d'acceder a scolars universitaras» (pp. 112–113). L'autur releva da l'autra vart l'art. 16.c da la lescha federala da linguas sco «ina basa legala interessanta per promover l'instrucziun dal talian [e dal rumantsch, G. S.-C.] ordaifer ses intschesch tradiziunal da derasaziun. La disposiziun en dumonda prevesa che 'la confederaziun po conceder in agid finanziaus als chantuns per promover la savida da persunas d'atra lingua areguard lur emprim linguatg'». L'expertisa instradada da la Pgi mira cunzunt a sclerir las pussaivladads legalas da favurisar l'instrucziun da talian per ils uffants da famiglias italofonas ordaifer il Tessin e las valladas grischunas pertutgadas. Questa finamira è clermain cuntanschida. Tiers vegn la muntada dal giudicad per la diaspora rumantscha: Dapi 1996 dovra la confederaziun er il rumantsch, numnadamain il rumantsch grischun, tar sias relaziuns cun persunas da lingua rumantscha. Las conclusiuns da Previtoli areguard la diaspora italoфона valan pia en princip era per il rumantsch ordaifer ses intschesch tradiziunal.

Tgi è Rumantsch?

Ma quant enavant pon ins realisar ils postulats legals per instruir rumantsch en la diaspora? Quai dependa dal dumber da famiglias rumantschas en quel intschesch. Areguard ils linguatgs discurrends menziun'ins il pli savens las cifras che la dumbraziun dal pievel da 2000 ha palesà. «La dumonda era formulada sco suonda: 'Tgenin è il linguatg che vos duvrais per patratgar e che vos savais il meglier?' (...). Tar la dumbraziun ston umans plurilingus pia tscherner in da lur linguatgs. Per tgi che discorra dus u plis linguatgs senza differenza munta quai ina tscherna politica a favur d'in linguatg» (4). Per 2000 han ins pia obtegnì las cifras da 27 038 per il Grischun, 1765 per Cuira e 35 085 per l'entira Svizra. Qua crititgescha il sociolinguist Gion-Giachen Furer en ina brev a l'autur da questas lingias «la definiziun potenzialmain cuntradictoria ed il scumond d'inditgar plis linguatgs; areguard il rumantsch è quai blet pli restrictiv che 'lingua materna', quai cumprovan ils sondagis da la RTR.» Furer scriveva gia (per sursilvan) en La Quotidiana dals 17 d'october 2006: «Quels sondadis vegnan realisai intervestond mintgamai in grond diember de habitons dil Grischun romontsch e tudestg. Lur resultats seconferman mintgaga. Els muossan denter auter che tuttina entuorn 40% della populaziun dil Grischun capescha romontsch – e lain supponer che varga 100 000 persunas en l'entira Svizra plaidan romontsch (...). A Glion vesan ins che 'mo' 51% della populaziun totala ha giu la caschun de declerar zaco il romontsch ella davosa dumbraziun (...). [Lez] vegn denton effectivamein plidaus da circa 80% de quella populaziun, e capius da 85%.» Che la situaziun dal rumantsch è alarmanta, quai sa mintgin; ma las cifras uffizialas surfan anc las perditas. Gia ils exempels d'instrucziun bilingua a Cuira e Glion mussan ch'ins n'astga betg laschar pender las alas.

1. J. R. von Salis, *Schwierige Schweiz. Turitg (Orell Füssli) 1968, pp. 58–62.*
2. Adriano Previtoli, *L'insegnamento dell'italiano in Svizzera al di fuori dei suoi territori di diffusione tradizionale: una perizia giuridica. En: «Quaderni grigionitaliani» 1-2012, pp. 93–116. Addressa: Giuseppe Falbo, Pro Grigioni Italiano, Martinsplatz 8, 7000 Cuira.*
3. Mathias Piconi en: «Gymnasium Helveticum» 5/2011 (ISSN 0017-5951) p. 19. Posta electronica: information@vsg-sspes.ch.
4. Georges Lüdi ed Iwar Werlen, *Le paysage linguistique en Suisse. Neuchâtel (Uffizi federal da statistica, ISBN 3.303.16076.7) 2005, p. 7.*